

EL CLERGAT FRANCÈS REFUGIAT A LA DIÒCESI DE GIRONA
DURANT LA REVOLUCIÓ FRANCESA (1791-1792):
UN INVENTARI DE NOMS, PROCEDÈNCIES I LLOCS
D'ESTABLIMENT¹

PEP VILA

En aquesta tribuna oberta que és *Vademècum* hi publico, per gentilesa de Maria Toldrà, l'edició digital d'un manuscrit històric, adquirit fa poc, per qui avui signa aquesta nota. Un particular de Girona se'n va despendre a un preu raonable i vam aprofitar l'avinentesa per fer-nos-el nostre. Sense poder-ho provar amb tota certesa, ben segur que l'original havia pertangut a Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846-1917), arqueòleg, numismata i historiador. Els seus papers es van dispersar a Girona, fa una trentena d'anys, per una venda capriciosa. Una part d'aquests foren adquirits per l'anterior propietari d'aquest document. Més que estudiar-lo a fons, el meu desig és que aquest catàleg en accés obert, sense restriccions ni permisos administratius, aquest lligall, pugui ser consultat i estudiat per historiadors d'una i altra banda de la ratlla.

Es tracta d'un quadern de 16 folis de mides: 210 x 295 mm. La conservació és irregular. Aquests 16 folis cosits, repartits en unitats de 6 + 4 + 4 + 2, formaven part d'un dossier més extens, avui perdut. Abans i després d'aquestes dates van arribar a Girona nous refugiats. Intercalada en el text, hi ha alguna nota de l'any 1791. El document, que només recull entrades del mes d'agost, setembre i alguns a l'octubre de 1792, té també un valor afegit perquè permet fer estudis d'onomàstica, de toponímia, de jerarquies

¹ Enviat el 17 de setembre del 2020. Publicat a *Vademècum* <<https://mariatoldra.com/>> el 22 de novembre del 2020.

eclesiàstiques. Hi ha noms i cognoms, topònims castellanitzats per l'escrivent del bisbat.

El plec va cosit, sense encobertar. S'ha foliat a llapis, posteriorment. Algunes pàgines mostren a contrallum una marca d'aigua que no he sabut identificar. El títol del plec és: *Catálogo de los presbíteros franceses, que con motivo de las revoluciones ocurridas en aquel reyno desde el año 1789, hasta el presente de 1792, se refugiaron en este Obispado de Gerona, por los años 1791 y 1792, y que son los siguientes [...]*.² Sense arribar-los a contar un a un, a la fi de la relació manuscrita, en una altra lletra, llegim: «Total expatriados 546» (f. 16r). És a dir, que entre 1791-1792 es van refugiar al bisbat de Girona aquest nombre de clergues i religiosos. A Girona ciutat, potser una cinquantena. La lletra és prou curosa i regular. En aquesta llista hi trobem capellans, beneficiats, canonges, rectors, vicaris, xantres, pabordes, teòlegs de la Universitat perpinyanenca, un organista, monjos benedictins, mercedaris, dominics, mínims, un militar, un desertor, etc. S'observen, però, a l'interlineat d'algunes pàgines, noves inscripcions de persones, afegides amb una lletra més menuda, potser per manca d'espai. El document segueix una mena d'ordre alfabètic per noms de pila i no per cognoms.

UNA MICA D'HISTÒRIA

Cal assenyalar encara la importància de l'any 1789 per a la història d'Europa, amb l'esfondrament de l'Antic Règim a França? La Revolució va coincidir en el temps amb el regnat de Carles IV (1788-1808). Llavors a Girona hi manava el bisbe navarrès Juan A. Ramírez de Arellano (1798-1810). Durant l'ocupació napoleònica va cooperar amb el nou govern i va publicar diverses pastorals recomanant als seus feligresos l'acceptació de l'ocupant. Poc després del període revolucionari, començava un altre episodi que també va afectar considerablement les comarques gironines: la Guerra Gran (1793-1795).

Més de 7.000 eclesiàstics i religiosos de diversos ordes monacals que durant la Revolució francesa no van voler jurar la constitució civil del clergat van entrar a la Península pel País Basc, Navarra i Catalunya, entre els quals hi havia dinou bisbes. Això sense comptar els que van anar a Portugal i a altres països d'Europa: Anglaterra, Itàlia, Alemanya, Portugal, etc.

² El *Catálogo de los presbíteros franceses [...]* es pot consultar en versió digital a: <https://mariatoldra.files.wordpress.com/2020/11/catalogopresbiterosfranceses17911792.pdf>.

El juliol de 1790 la constitució civil fou votada per l'Assemblea francesa. Els governants espanyols temien que molts d'aquests il·lustres refugiats encomanessin al poble les idees revolucionàries. També eren un termòmetre per mesurar un cert grau d'afrancesament de certes classes dirigents. Una reial cèdula de 2 de novembre de 1792 va ordenar repartir-los per diòcesis, internar-los en convents, parròquies o rectories. Aviat van sorgir problemes econòmics derivats del cost de la seva manutenció entre nosaltres. La pau de Basilea (1795), que va deixar sense efecte el conflicte bèl·lic entre França i el regne d'Espanya, no fou motiu d'expulsió d'aquests religiosos. Molts no van tornar a França fins al 1801, quan Napoleó i Pius VII van signar un concordat. D'altres visqueren entre nosaltres fins a la vigília de la guerra del Francès perquè no van acceptar la normativa concordatària.

El 26 d'agost de 1792, l'Assemblea legislativa francesa votava a París el decret contra els eclesiàstics que el gener de 1791 havien refusat el jurament constitucional. Cas que no es retractessin, tenien quinze dies per deixar França. En cas contrari podien ser deportats a la Guaiana francesa. 25.000 o 30.000 capellans el van jurar; 60.000 o 70.000 van refusar-lo; uns 40.000 s'exiliaren en diversos països d'Europa.

Aquest document només recull noms, cognoms, procedència i destí de clergues i frares, però la immigració fou molt més important en personal civil. Ho explicava així Ferran Soldevila a la seva *Història de Catalunya*:³

L'emigració havia començat l'agost. Cada esdeveniment trasbalsador de l'Estat veí [...] la constitució civil del clergat, el 10 d'agost, l'expulsió de sacerdots refractaris (1792), enviava noves onades de fugitius a Catalunya: *hobereaux* i gentils-homes camperols, nobles de Gascunya i de Llenguadoc i després de tot França, oficials i soldats desertors, sacerdots i bisbes, magistrats i burgesos notables, la corrua, finalment dels complicats en les temptatives contrarevolucionàries. Molts arriben amb llurs famílies. S'estableixen a les comarques frontereres, s'estenen després per tot Catalunya, especialment per la costa, de Roses a Barcelona, de Barcelona a Tortosa. [...] A Girona, segons un testimoni revolucionari, «hi havia emigrats fins per les teulades i eren més facciosos i conspiradors que enlloc de Catalunya». [...] En una sola vila com La Bisbal viuen personatges o famílies tan brillants com els Montalembert, com els Laborie, comtes de Xampanya, com els comtes de Bertier, els Dubarri, els Boyer, els Calprade. Entre els expulsats eclesiàstics hi ha a Catalunya l'arquebisbe d'Auch la Tour-du-Pin Montauban, el bisbe de Tarbes, el de Rieux, el de Lavour, el de Comenges, el de Leictoure, el d'Alet, el de Saint-Omer. [...] Imaginem la influència que el contacte amb aquests milers d'emigrats, escampats arreu de Catalu-

³ Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona: Editorial Alpha, 1963, p. 1238-1240.

nya, hagué d'exercir en el nostre poble. [...] Al costat d'aquesta influència social, més forta encara, es desenrotlla la influència política. Els catalans assisteixen a la tragèdia dels emigrants, palpen els efectes de la Revolució o s'exalten amb les relacions verídiques o deformades dels fugitius. L'arribada dels bisbes expulsats produeix arreu escenes d'emoció, que, com deia el prelat de Tarbes, donaven a llur camí un aire de triomf. «El ressò de les nostres malaurances» afegia, «propagat per Catalunya, atreïa al nostre pas un poble nombrós, que venia àdhuc dels indrets més allunyats de la nostra ruta; ens seguia llançant crits d'alegria, demanant la nostra benedicció i oferint-nos els seus vots per la fi dels mals de l'Església i per la nostra prompta tornada a la nostra pàtria... Es feien un plaer de proveir als nostres allotjaments; ens oferien refrescos, fins i tot, de vegades, malgrat les nostres instàncies, érem descarregats de tota despesa».

Una de les preguntes a fer és quina fou la veritable influència a Catalunya d'aquests centenars d'immigrants, ben preparats, cultes, la majoria provinents de Provença, Llenguadoc i Rosselló, que arribaven amb unes condicions físiques i materials pèssimes. Molts d'aquests homes d'Església, a més del francès i el llatí, coneixien l'occità, el català i el castellà. Com que eren francesos de nació, sembla que per recels que venien d'antic no foren gaire ben rebuts ni per les autoritats ni tampoc pel poble ras. Hom en desconfiava. El seu gran nombre podia arribar a contaminar el clero català i espanyol, el poble més ben preparat. D'aquí que se'ls obligués a viure en parròquies petites, allunyades dels centres de decisió on hi haguessin seminaris i escoles. L'any 1792 Pedro Pablo Abarca, *conde de Aranda*, va publicar una cèdula reial on demanava extremar les mesures de seguretat contra aquest col·lectiu. L'Antic Règim era immobilià i això explicaria algunes reaccions del clergat i del poble durant la Guerra Gran i més tard en la guerra del Francès. La monarquia espanyola, llevat del període il·lustrat, no donava gairebé cap valor a l'escolarització; això només feia que es reproduïssin les condicions socials i els clixés culturals de cada moment.

Si ens fixem on eren enviats els clergues refugiats, ens adonem que la majoria ho eren a pobles petits, que a la fi del segle XVIII resultaven prou insignificants: Aiguaviva, Agullana, Amer, Arenys, Avinyonet, Baget, Bordils, Cadaqués, Capmany, Cassà de la Selva, Llers, Malgrat, Massanet de Cabrenys, Palau Savardera, Pedret i Marzà, Setcases, Tortellà, Vilafant, Vilatenim, etc. Els monjos, de diversos ordes, eren enviats al monestir de Sant Feliu de Guíxols, a Camprodon. Al f. 14v llegim que Pedro Carrero, rector de Sant Esteve d'Elna (dia 2 d'octubre), i Pedro Privat, cura de Salan (dia 16 de maig), foren enviats al monestir de Sant Pere de Roda. Trobem també en aquest catàleg clergues que no tenen una destinació encara fixada. Desconec fins a quin punt aquest personal podia anar d'una parròquia a l'altra, sortir dels límits del bisbat de Girona.

Rafael d'Amat, el baró de Maldà, va deixar escrit en el seus dietaris: «se'ls examina amb tota escrupolositat perquè no sembrin en aquest regne catòlic ni en aquesta província cap sedició i alteració en la santa doctrina».⁴ A voltes també hi havia problemes de convivència amb la gent del lloc. D'altra banda, què hi feien tot el dia ociosos, aixoplugats en cases parroquials de pobles i ciutats? Alguns, per guanyar-se les garrofes, es van veure obligats a treballar en feines mecàniques i en condicions penoses, feien de preceptors en domicilis particulars. Que vinguessin entre nosaltres, era un indicatiu que a França passava quelcom d'important. No tothom tenia, però, informació de primera mà dels fets ocorreguts un centenar de quilòmetres enllà. Els bisbes no els deixaven predicar, i es vigilava de què parlaven. Alguns, com el de Girona, els criticaven perquè havien deixat les seves parròquies sense pastor. Es defensaren amb la publicació d'aquest fullet que no hem pogut consultar: *Réponse aux reproches que l'on fait au clergé de France pour avoir quitté ce royaume, pendant le temps de l'horrible persecution qui l'agite*. La majoria dels clergues opinaven que el seu sacrifici havia estat ben inútil.

ALGUNS EMIGRATS ROSSELLONESOS IL·LUSTRES

En el *Diccionari de la Literatura Catalana*⁵ hi podeu llegir biografies d'alguns d'aquests clergues rossellonesos o familiars seus que van venir a Catalunya i que surten consignats en aquesta relació. Les entrades foren redactades per Jordi Carbonell. L'historiador i publicista Nicolau d'Olwer defensava que la seva estada entre nosaltres havia estat beneficiosa en el primer ressorgiment cultural iniciat al Principat durant la primera meitat del segle XIX. Pere Marcé i Sentaló, prevere rector de la parroquial església de Sant Martí de Cornellà de la Ribera, bisbat d'Elna, publicà *Los Set Salms penitencials en versos catalans segons lo sentit literal* ([Barcelona]: per la Compañia de Jordi Roca y Gaspar, 1806). Alguns membres de la família Balanda, per exemple, havien col·laborat amb l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Per contra, la marxa del Rosselló d'homes destacats de les famílies Balanda, Banyuls, d'Antoni Molas (Oleta, segona meitat del segle XVIII), que formaven part del cercle d'escriptors neoclàssics rossellonesos que treballaven amb l'impressor, mestre i editor Guillem Agel i Barrière (Tu-

⁴ Vegeu el treball d'Enric MOREU-REY, «L'afrancesament d'un dietarista antifrancès: Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà», *Anuario de Filología*, 9 (1983), p. 301-328.

⁵ *Diccionari de la Literatura Catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1979.

ir, 1753-1832), va suposar la desaparició d'aquest grup cultural que amb el seu teatre, les traduccions, havien fet donar un tomb a la literatura rossellonesa en la nostra llengua, abans de la Revolució francesa. No tots, però, d'aquest grup que emigraren i moriren al sud van restar al bisbat de Girona.

Així, llegim en aquest catàleg:

F. 1r: Dia 18 de setembre. Entrada d'Antoni Molas, cura de «Palaudas» (sic). Sabem que aquest emigrant ja no va tornar al Rosselló. Molas va recrear el penediment de sant Pere en un soliloqui intitulat *Sant Pere deplora son pecat*, un monòleg solemne en dotze cants.

F. 9r: Dia 8 de setembre. Entrada de «Juan Bautista Bañuls de Monferrer», canonge de la Catedral d'Elna. Destinació: Tossa. Aquest Joan Baptista havia estat sotsdiaca de Joncet, poblet al costat de Serdinyà. N'havia comprat el delme fins que la revolució de 1791 el va abolir. Un Antoni de Banyuls i de Forcada (Perpinyà, ? – Barcelona, 1795?) era l'escriptor neoclàssic anomenat *abbé* de Montferrer, canonge d'Elna, rector de la Universitat de Perpinyà, prior de Cornellà de Conflent (1767).

F. 11r: Dia 26 de setembre. Entrada de Josep Balanda («Joseph de Balanda»), sagristà major de la catedral d'Elna. Destinació: Olot. Un Josep Balanda i Sicart (Perpinyà, 1721-1787) fou jurisconsult, professor i dramaturg. Podria ser aquest, però Jordi Carbonell el dona ja com a difunt en aquesta època en l'entrada del *Diccionari de Literatura Catalana*.

F. 11r: Dia 28 de setembre. Entrada de «Juan Balanda», canonge de la col·legiata de la Real de Perpinyà. Destinació: Figueres. Balanda fou capellà, sagristà d'Elna, professor de Dret canònic a la Universitat de Perpinyà.

En els llibres de Jean Capeille (*Dictionnaire de biographies roussillonaises*) i de Philippe de Lazerme (*Noblesa catalana: cavallers i burgesos honrats de Rosselló i Cerdanya*), ben segur que hi trobaríem dades sobre molts d'aquests clergues rossellonesos emigrats que pertanyien a velles famílies ennoblides del Rosselló.

EL CAS DE L'ABBÉ MILLET

L'abbé Antoni Millet, beneficiat de la comunitat eclesiàstica de Cotlliure, va patir deu anys d'exili que el van portar a peregrinar per Barcelona, València, Ciudad Rodrigo (Salamanca) i Madrid. Va retornar uns dies a Cotlliure l'any 1794. Després fugí altra volta a Barcelona fins a la signatura del Concordat. L'any 1802 fou nomenat vicari i després capellà del poble des del 1810 fins al 1835. Pels volts de 1805 Millet va escriure, en català, un petit quadern amb notes personals on va deixar constància de les seves peripècies a l'exili. El text fou publicat per Eugeni Cortade l'any 1961.⁶ Llegim-ne un fragment:

Lo clero y los bons catòlics patiren la major persecució; per realisar llur instint los malvats de la assemblea demanaren un jurament que fou condemnat tant per los senyors bisbes com per lo summo Pontífice. De 143 bisbes o arquebisbes, 4 solamen adoptaren las màximas de la assemblea y tots que foren resistents foren desterrats de la Francia.

Lo il·lustríssim senyor Antoni de Liris Despenxes (sic) [*Antoine-Felix de Leyris d'Esponchez*], bisbe d'Elna, marxà de París ab el senyor Abat Mauri, nunc Cardenal, y lo pàrroco de sant Pau de Fenollet interes[s]at en la silla d'Elna, lo qual per formar lo seu consell fou tingut de préndrer frares apòstatas; y molt poch capellans en tems que dit bisbe intrús, anomenat Devile, estigué en Rosselló, poch foren los pàrrocos que le reconegueren. Envià a totas parts una circular per llegir-la en la missa major. Jo me refusí a llegir-la, havent-me-la presentat lo senyor Comas, procurador de la comuna, a la ausència del senyor Joan-Baptista Sitgé, prior de esta Iglesia.

Comensaren a las oras los majors treballs, fins que foren replasats per capellans constitucionals, los quals arrivaren en esta lo 13 juny 1792. Me resolguí a las oras de escapar-me ab un altre sacerdot nomenat lo reverent Frere, després de haver-nos prohibit tota funció eclesiàstica. Y lo dia 8 de juliol 1792, acompagnats de 5 personas, marxarem en España, passant per la montaña de la Massana; arrivarem 89 a Figueras lo mateix dia; lo dia següent anarem a Girona, demanaren los «exeat» al señor Vicari General Denontells que residia en eixa ciutat; lo qual nos feu despatxat per lo reverent Alexis Deler, beneficiat de Coplliure y ja emigran, lo qual serví de secretari per lo dit il·lustre Denontells, canonge, archidiacre y vicari general del Bisbat de Elna. Així despatxats, marcharem per Barcelona, ahon nos detenguerem deu dias en casa lo señor Salvador [...].

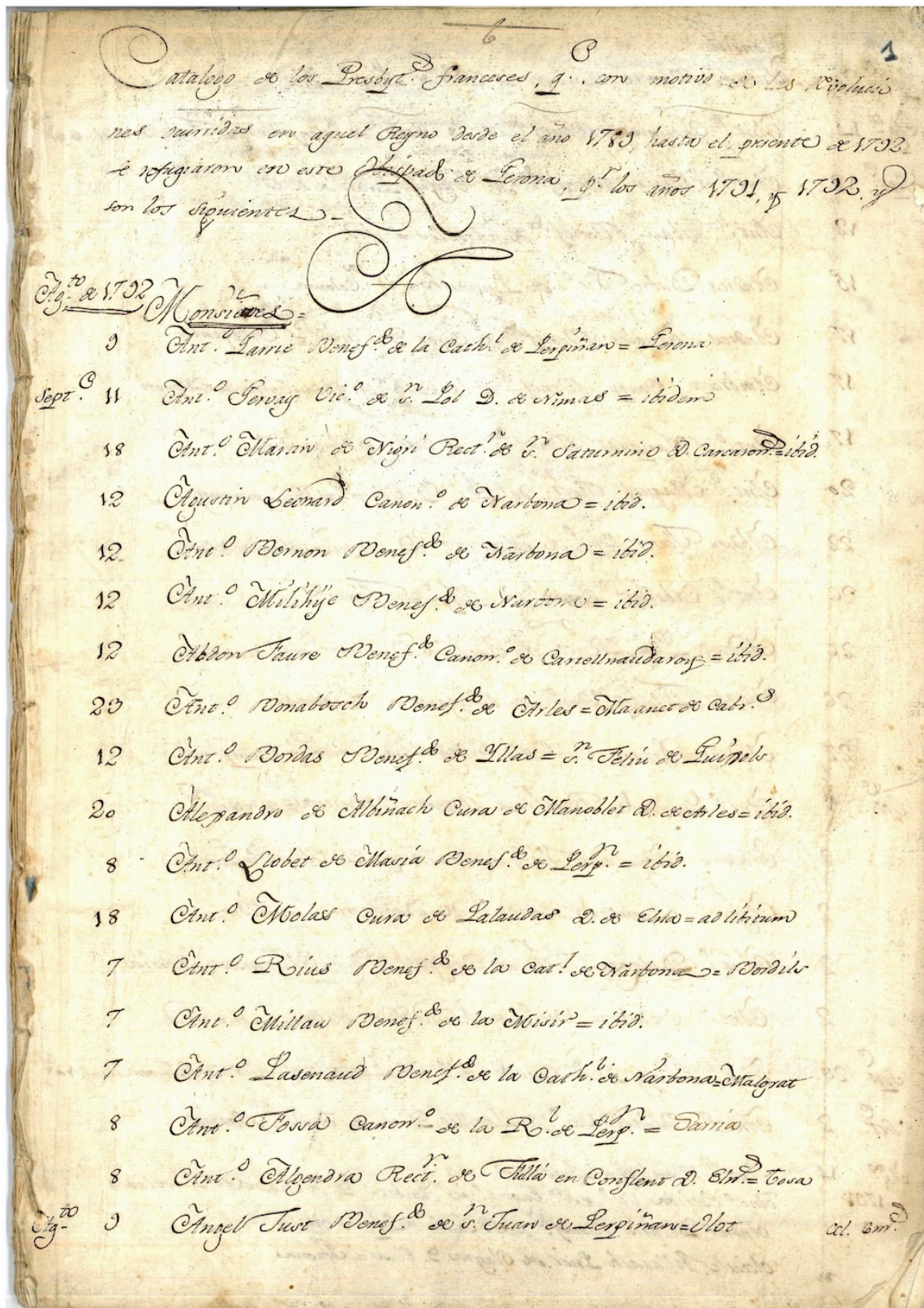
⁶ Eugeni CORTADE, «L'exil de l'abbé Millet en Espagne [1792-1802]», *CERCA*, 11 (Perpinyà, 1961), p. 87-91.

BIBLIOGRAFIA SUMÀRIA

- Après 89: la Révolution, modèle ou repoussoir: Actes du colloque international: (14-16 mars 1990)*, Tolosa: Presses Universitaires du Mirail, 1992.
- CAPEILLE, Jean, *Dictionnaire de biographies roussillonnaises*, Perpinyà: Librairie Catalane de J. Comet, 1914.
- CHANTREAU, Pierre Nicolas, *Lettres écrites de Barcelonne a un zélateur de la liberté qui voyage en Allemagne: ouvrage dans lequel on donne des détails, 1° sur l'état dans lequel se trouvoient les frontières d'Espagne en 1792; 2° sur le sort des émigrés dans ce pays [...] par le citoyen Chantreau [...] Seconde édition*, À Paris: chez Buisson [...]; À Lyon: chez les frères Perisse [...]; À Marseille: chez Mossy [...], 1793.
- CONTRASTY, abbé Jean, *Le Clergé français exilé en Espagne (1792-1802)*, Toulouse: L. Sistac, 1910.
- CORTADE, abbé Eugène, «L'exil de l'abbé Millet en Espagne [1792-1802]», *CERCA*, 11 (Perpinyà, 1961), p. 87-91.
- DELAUNAY, Jean-Marc, «L'Espagne, une terre d'accueil pour les Français de l'exil (fin XVIIIe – début XXe s.)», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 67 (2002), p. 36-40.
- Diccionari de la Literatura Catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1979.
- GOÑI GAZTAMBIDE, José, «La inmigración del clero francés en la diócesis de Pamplona», *Príncipe de Viana, Anejo*, 9 (1988) (*Primer Congreso General de Historia de Navarra. Comunicaciones: Historia Moderna y génesis de la Navarra contemporánea*), p. 335-348. [Amb bibliografia]
- GRANDMAISON, Geoffroy de, *L'Ambassade française en Espagne pendant la Révolution, 1789-1804*, Paris: E. Plon, Nourrit et Cie, 1892.
- GUTIÉRREZ GARCÍA-BRAZALES, Manuel, *El exilio del clero francés en España durante la Revolución (1791-1815)*, Zaragoza: Gorfisa, 2005. [Versió francesa: *L'exil du clergé français en Espagne durant la Révolution (1791-1815)*, Neuvic: Éditions Les Livres de l'Îlot, 2017.]
- LARA LÓPEZ, Emilio Luis, «Los emigrados franceses y la evolución del afrancesamiento en España», *Cuadernos dieciochistas*, 17 (Universidad de Salamanca, 2016), p. 243-273.
- LAZERME, Philippe de, *Noblesa catalana: cavallers i burgesos honrats de Rosselló i Cerdanya*, 3 vol., Paris: edició d'autor, 1975-1977 (La Roche-sur-Lyon: Impr. centrale de l'ouest).

- MAILFAIT, abbé Hubert, *La déportation et l'exil du clergé français pendant la Révolution*, Paris: Bloud, 1905.
- MARCEY, Alicia, *La Révolution dans les Pyrénées Orientales*, Le Coteau: Horvath, 1989.
- MARTÍ GILABERT, F., *La Iglesia en España durante la Revolución francesa*, Pamplona: EUNSA, 1971.
- MOREU-REY, Enric, «L'Emigration française a Barcelone pendant la révolution», *Bulletin des Bibliothèques de l'Institut Français en Espagne*, 32 (feb. 1949), p. 8-13.
- MOREU-REY, Enric, *Els Immigrants francesos a Barcelona: segles XVI al XVIII*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1959.
- MOREU-REY, Enric, *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona: IEC, 1967.
- MOREU-REY, Enric, «L'afrancesament d'un dietarista antifrancès: Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà», *Anuario de Filología*, 9 (1983), p. 301-328.
- OLIVER, Miquel dels Sants, *Catalunya en temps de la Revolució Francesa*, Barcelona: Societat Catalana d'Edicions, 1917.
- OSSORIO GALLARDO, Ángel, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa (1793-1795)*, Madrid: s. n., 1913 (Barcelona, Oliva, Villanueva y Geltrú).
- PICHELOUP, René, *Les ecclésiastiques français émigrés ou déportés dans l'État pontifical, 1792-1800*, Toulouse: Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, 1972.
- PIERRE, Victor, «Le clergé français en Espagne, 1791-1802», *Revue des Questions Historiques*, LXXV (janvier 1904), 68 p. (extret).
- RIERA, Enric, *Els afrancesats a Catalunya*, Barcelona: Curial, 1994.
- ROURA AULINAS, Lluís, «El contacte del Principat de Catalunya amb la França de la Revolució», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 8 (1990) (monogràfic sobre *La Revolució Francesa*), p. 193-200.
- SABATIÉ, abbé Amans-Claude, *La déportation révolutionnaire du clergé français*, 2 vol., Paris: J. Gabalda, 1916.
- SCIOUT, Ludovic, *Histoire de la constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, Paris: Firmin-Didot, 1887.
- SIERRA, Luis, «La inmigración del clero francés en España, 1791-1800», *Hispania*, 28 (1968), p. 393-421.
- SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*, Barcelona: Editorial Alpha, 1963.
- TORREILLES, Philippe, *Histoire du clergé dans le département des Pyrénées-Orientales pendant la Révolution française*, Perpinyà: imp. Charles Latrobe, 1890.

- TORREILLES, Philippe, *Perpignan pendant la Révolution (1789-1800)*, 3 vol., Perpinyà: Imprimerie de Charles Latrobe, 1896. [Reedició amb un prefaci de Pierre Ponsich, Rennes-le-château: Schrauben ed., 1989.]
- TULARD, Jean, *Histoire et dictionnaire de la Révolution française*, Paris: Robert Laffont, 1998.
- VIDAL, Pierre, *Histoire de la Révolution française dans le département des Pyrénées-Orientales: d'après les documents inédits des archives départementales, communales et particulières (1789-1800)*, Perpinyà: l'Indépendant, 1888.

Catálogo de los presbíteros franceses, que con motivo de las revoluciones ocurridas en aquel reyno desde el año 1789 [...] se refugiaron en este Obispado de Gerona, por los años 1791 y 1792, f. 1r (Girona, ms. de col·lecció privada)